

EMRE EROL • Foçateyn

İletişim Yayınları 3268 • Tarih Dizisi 171
ISBN-13: 978-975-05-3461-4
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

YAYINA HAZIRLAYAN Mehmet Atala

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Eski Foça'ya ait, bugün belediye binasının olduğu meydanın eski halini gösteren, tahminen 1920'ler ortasından bir fotoğraf (Foça Kaymakamlığı web sitesi, erişim Şubat 2023).

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Deniz Eroğlu

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EMRE EROL

Foçateyn

Foça'nın Büyük Dönüşümü

EMRE EROL 2007'de Sabancı Üniversitesi Toplumsal ve Siyasal Bilimler lisans programından, 2009'da ise yine aynı üniversitenin Tarih lisansüstü programından mezun oldu. Daha sonra Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nin Ortadoğu Çalışmaları programında Prof. Dr. Erik Jan Zürcher ile başladığı doktora çalışmalarını 2014 yılında tamamladı. Doktora tezi 2016 yılında *The Ottoman Crisis in Western Anatolia / Turkey's Belle Époque and the Transition to a Modern Nation State* başlığı ile yayımlandı. "Makedonya Sorunu'nun Batı Anadolu'ya Sıçrayışı ve 1914 Rum Tehciri" gibi çeşitli makaleleri ile Birinci Dünya Savaşı öncesi Batı Anadolu'da yaşanmış demografik mühendisliği olayları üzerinde doktora çalışmalarından sonra da yayınlar yaptı. 2009-2016 yılları arasında Leiden Üniversitesi'nin üç farklı kampüsünde de tarih, siyaset bilimi, Ortadoğu Çalışmaları ve felsefe alanlarında çeşitli dersler açtı, farklı akademisyenlerle ortak dersler verdi ve tez danışmanlıkları yaptı. İtalya, Hollanda ve Yunanistan'da çeşitli üniversitelerde AB iş birlikleri kapsamında kısa süreli dersler verdi ve birçok uluslararası akademik toplantıda tebliğler sundu. Araştırma alanları arasında dünya tarihi müfredat tasarımı, geç dönem Osmanlı ve erken dönem Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Doğu Akdeniz liman şehir ve kasabaları özelinde göç ve küresel piyasalarla eklemleme, milliyetçilikler ve sosyalist hareketler başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda modern ideolojilerin tarihleri bulunmaktadır. Sabancı Üniversitesi ortak üniversite derslerinden sorumlu Temel Geliştirme Programı Direktörü ve Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi öğretim üyesi ve Sabancı Üniversitesi Dijital Beşeri Bilimler Laboratuvarı girişiminin parçasıdır.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	7
<i>İSİMLER, YER VE KAYNAK ADLARINA DAİR</i>	11
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
LİMAN, SURLAR VE SU KEMERLERİ: BÜYÜK DÖNÜŞÜM ÖNCESİ OSMANLI FOÇASI	41
İKİNCİ BÖLÜM	
EKONOMİK GENİŞLEME, İŞLEK BİR LİMAN KASABASI VE BÜYÜK DÖNÜŞÜM	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
“BÜYÜK DÖNÜŞÜM”ÜN ŞİDDET, SAVAŞ VE YIKIM YILLARI	131
SONUÇ	
SÜRGÜNLERİN KAVŞAĞI FOÇA: LOZAN ANTLAŞMASI VE CUMHURİYET’İN İLK YILLARI	237
EKLER	259
KAYNAKÇA.....	265
DİZİN.....	275

TEŞEKKÜR

Lisans eğitimimi tamamlamaya yaklaştığım günlerde hâlâ henüz öğrenmem gereken çok şey olduğunu düşünüyordum. Bu heyecan beni akademik bir kariyer yapma yolunda heveslendiriyordu. Şimdi, o günlerde merakımın peşinden gitme dürtümün seçtiğim yolun güçlüklerini görmeme nasıl mâni olduğunu tahlil edebiliyorum. Ne var ki o günlerin üzerinden bunca yıl geçtikten sonra hâlâ merak ve öğrenme aşkını mesleğimi icra etmekteki temel itici güç olarak tanımlayabilirim. Hem bu kitabın ve hem de ilk olarak İngilizce bir kitap olarak yayımlanmış olan doktora tezimin temel konusu olan Foça'yı seçim de yine aynı merak ve öğrenme isteğinin bir ürünüdür.

Yüksek lisans tezimi savunma hazırlığı yaptığım günlerde doktora çalışmalarım için ne üzerine çalışmam gerektiği hakkında epey kafa yormaktaydım. O dönem araştırmalarım sırasında liman işçileri, İkinci Meşrutiyet sonrası işçi eylemleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm gibi konulara yoğunlaşmışım fakat bir türlü beni motive eden bir araştırma çerçevesi oluşturamıyordum. Katıldığım bir yaratıcı yazma atölyesi çalışmasında kişinin kendi hayatının parçası olan bir konuda yazmasının hem motivasyon hem de empati kabiliyetini yükseltici etkisi olabileceğine ikna oldum ve bu bana konum ile ilgili bir

ilham verdi. Böylece çocukluğumun geçtiği, ailemin ciddi bir kısmının memleketi olan ve sokaklarında gezmeye hep özlem duyduğum Eski Foça'nın hem akademik olarak hem de kişisel olarak ilgi çekici olabileceğini düşündüm. İşlek limanı, liman işçileri ve imparatorluğun son döneminde yaşanan dönüşümlerin tesirinde olduğu aşıkâr olan Foça'nın yerel tarihi üzerine daha önce ele alınmamış belge ve soruları ele alarak bir araştırma yapmaya karar verdim. O dönem yüksek lisans tez danışmanım olan Prof. Dr. Fikret Adanır'a bu konuyu açtığımda literatürde bu bölgenin tarihini çalışmaya dair bir ihtiyaç olduğunu öğrendim ve iyice heyecanlandım. Kendisi de Foçalı olan Prof. Dr. Adanır'a hem doktora çalışmalarım sırasında hem de sonrasında akademik hayatım boyunca gösterdiği destek ve dostluk için teşekkürü bir borç bilirim.

Foça üzerine doktora çalışmamı Prof. Dr. Erik Jan Zürcher'in birincil, Prof. Dr. Jan Lucassen'in ise ikincil danışman olarak verdikleri destek ve yönlendirmeleri ile Leiden Üniversitesi'nde 2014 yılında tamamladım. Hem bir hoca hem bir meslektaş ve hem de bir dostum olarak gördüğüm Prof. Dr. Zürcher'in çalışmalarım ve akademisyenlik mesleğini sevmem üzerindeki emekleri sonsuzdur. Ortaya çıkan her yeni kaynak ve her zorlu dönemde araştırma konu ve çerçevemin sağlamlaşmasına katılarından ötürü her iki danışmanıma da şükran borçluyum. Kendilerine bu kitap vesilesiyle tekrar teşekkür etmek isterim. O yıllarda son derece fazla sayıda meslektaşım, dostum ve araştırmama katkı veren kimselerin emekleri ile çalışmalarımı tamamladım. Başta Gaye Eksen, Dr. Eftychia Mylonas, Dr. Tsolin Nalbantian ve Dr. Hans P. A. Theunissen olmak üzere hepsine bir kere daha teşekkür etmek istiyorum.

Doktora çalışmam 2016 senesinde akademik bir okur kitlesi düşünülerek ve yalnızca İngilizce olarak yayınlandı. O yıllarda temel kaygım araştırmalarımı makul bir süre içerisinde bitirmek ve sonuçlarını akademik bir yayın ile ulaşılabılır kılmaktı. Ne var ki aradan geçen bunca yıl içerisinde iki şeyin eksikliğini hep hissettim: Araştırmalarım sırasında üzerine gitmeye zamanım kalmamış konularda ilave araştırma yapmak ve Foça hak-

kında genel okur kitlesinin de keyifle okuyabileceği Türkçe bir kitap yazmak. İşte elinizdeki bu kitap eksikliğini çektiğim bu iki konun telafisi maksadıyla yazılmıştır. Satır satır baştan kaleme aldığım, yeni kaynaklar ve güncel araştırmalar kullandığım bu kitabı yazarken bir taraftan geniş bir okuyucu kitlesinin rahatlıkla okuyabileceği bir dil tutturmaya, öte yandan ise akademik gerekliliklerden taviz vermemeye gayret gösterdim. Sade, kısa ama kaynaklar ve konular anlamında olabildiğince eksiksiz bir eser olmasına gayret ettim. Bu zor dengeyi tutturmuş olmayı umut ediyorum.

Foça üzerine yeniden ve en baştan bir kitap kaleme alma konusunda harekete geçmemi sağlan bir araştırmacıya teşekkürü ayrıca borç bilirim. Foça'nın yakın tarihindeki en zorlu yılları üzerine tarafgir olmama gayreti ile geniş kitlelerin ulaşabileceği çevrimiçi bir belgesel üretmek için yola çıkan Krystalli Glyniadakıs'in belgeseline verdiğim destek kendisinin de teşvikleri ile yepyeni bir kitabın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kitabın da konuları arasında olan 1914 yılındaki zorunlu göç ve şiddet olaylarını insanı merkeze alarak inceleyen bu başarılı belgesel girişimini ilgili tüm okuyuculara tavsiye ederim.¹

Hiçbir kitap kolay ve tek başına yazılmıyor. Araştırmanın ve yazmanın ötesinde motivasyon, çalışacak bir mekân ve zaman bulma, konsantre olma ve yeri geldiğinde destek alma gibi birçok gereksinim de düşünüldüğünde bu kitap dahil tüm kitapların kolektif bir emeğin ürünü olduğu kanısındayım. Başta Prof. Dr. Meltem Müftüler-Baç, Prof. Dr. Cem Güneri, Prof. Dr. Zehra Sayers ve Temel Geliştirme Programındaki muhteşem ekip arkadaşlarım olmak üzere Sabancı Üniversitesi'ndeki meslektaşlarıma idari ve akademik sorumluluklarımda verdikleri destek ve bu sayede araştırmalarıma ayırabildiğim zaman ve enerji için müteşekkirim. Henüz doktora çalışmamın ana çerçevesi dahi oluşmamışken tanıştığım ve yine merakının peşinden giderek akademik kariyer yoluna girmiş bir yol arkadaşıma, sevgili meslektaşım ve dostum Dr. Mehmet Kuru'ya da zor

---

1 Krystalli Glyniadakıs'in çevrimiçi belgeseli için: <https://phocaea1914.org> (erişim Aralık 2022).

günlerimizdeki desteği, bitmeyen enerjisi ve yıllar süren dostluğu için teşekkür ederim.

İlk kitabımı sevgili eşim Dr. Nihal Öztolan Erol'a ithaf etmiştim. Aradan geçen zamanda iki kişi ve bir kediden oluşan ailemiz genişledi ve aramıza oğlumuz Deniz Meriç Erol da katıldı. Bir aileye hem bir evlat hem de iki akademik kariyer sığdırmak hiç kolay değil. Ailemizin yükünün ekseriyetini sırtlayan sevgili eşim Nihal'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Onun destekleri, sevgisi ve Ege coğrafyasına olan ortak tutkumuz elimi kaleme götüren yegâne sebeplerdir. Hem oğlumuz büyürken hem pandemi döneminde ve hem de başımız her sıkıştığında yardımcı koşan sevgili Annem Selcan Erol ve babam Mustafa Necati Erol'a da ayrıca şükranlarımı sunuyorum. Onların özverisi olmaksızın yapmak istediklerimi başaramazdım.

İSİMLER, YER VE KAYNAK ADLARINA DAİR

İsimler, yer ve kaynak adları eser boyunca tüm ilk kullanımlarda ilgili isim ve adlar orijinal dili ve/veya varsa alternatif kullanımları parantez içerisinde belirtilerek kullanılmıştır. Daha sonraki mükerrer kullanımlarda ilgili isim ve adlar okumayı kolaylaştırmak için Türkçe karşılıkları ile kullanılmıştır. İlk kullanımlarda orijinal (Bulgarca, İngilizce, Yunanca vs.) dil kullanımının ya da alternatif kullanımların belirtilmesinde temel amaç dileyen okuyucunun kaynağın orijinaline ulaşmasını kolaylaştırmak ve farklı dillerdeki farklı kullanımları açıkça belirterek karışıklıkların önüne geçmektir.

GİRİŞ

Eski Foça Ege Denizi'ne kıyısı olan küçük bir kasaba. Bugün halkının temel ekonomik uğraşı turizm olan bu yerleşim yeri ilk bakışta Türkiye'nin benzer herhangi bir sahil kasabasını andırabilir. Birçok ziyaretçi açısından deniz, güneş ve doğa ile iç içe bir tatil birinci önceliktir. Böyle olunca bu sakin ve sevimli kasabanın geçmişe dair söyleyeceği çok bir şey yokmuş gibi görünebilir. Tüm bunlar sizi yanıltmasın. Elinizdeki bu kitap sıra dışı bir büyük dönüşümü konu alır. Eski Foça, detayları görebilenler için içerisinde bulunduğu coğrafyanın yakın geçmişine dair ipuçlarıyla dolu bir açık hava müzesidir. Hatta mübalağa ediyor konuma düşmek pahasına, Eski Foça'nın insan olma ya dair çok temel bir olgu olan göç etmenin modern tarihinde de referans alınabilecek bir yeri olduğu dahi söylenebilir. Günümüz Foçası temel eksenini göç olan hızlı bir büyüme ve temel eksenini yine göç olan ilkinden daha hızlı bir yıkımın tarihsel izlerini taşıyan bir kenttir.

1900'lerde İzmir'in kuzeybatısındaki bu kasabanın sokaklarında yürüyebilseydiniz, o dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun ortalama bir kasabasına göre son derece kalabalık, limanında onlarca dev yük gemisinin demirli olduğu ve en az beş farklı dilin konuşulduğu bir kent görürdünüz. Eski Foça'nın muh-

telif yerlerinde, depolarda ve açıkta, dev tepecikler halinde biriktirilmiş tuz yığınlarına şaşkınlıkla bakar ve tarımın yanında sanayinin de önemli bir rolü olduğuna kanaat getirirdiniz. Kökleri 19. yüzyıla uzanan çok hızlı bir ekonomik ve demografik büyüme yaşamış bu kentte bir süre daha yaşadığınızı varsayalım. 1908'de Hürriyet'in İlanı olarak da anılan İkinci Meşrutiyet'in kasabadaki etkilerine tanık olurdunuz. Oluşan yeni havayı takiben, Sri Lanka'ya kadar tuz ihraç edilen Eski Foça limanında çeşitli işçi ayaklanmaları ve eylemler de görürdünüz. Ekonomik büyümenin getirdiği zenginliğin kasabada camiler, kiliseler, okullar, çeşmeler ve prestijli taş evlerin inşası yoluyla değiştirdiği mimari çehrenin güzelliği başınızı döndürebilirdi.

Daha sonra bu hareketli, dinamik ve büyüyen şehrin 1912-13 arası süren Balkan Savaşları'nın etkisi altında, 1914 yılında ansızın nasıl bir kriz yaşadığına hayret ederdimiz. 1914'te yaşanan ani ve derin dönüşümün akabinde gelen Birinci Dünya Savaşı, yahut o dönemki adıyla Cihan Harbi ile patlak veren yeni krizlerin daha birkaç yıl önce büyüyen, kalabalık, dinamik ve gelecek vaat eden bir kenti nasıl neredeyse insansız bir harabeye dönüştürdüğünü görürdünüz. İçerisinde hem büyüme hem de küçülme tarihlerini barındıran bu büyük dönüşümün sonunda, yani 1920'lerin ortalarına doğru hâlâ oradaysanız, ilk gördüğünüz yerle neredeyse hayalet bir kasabaya dönüşmüş o son Eski Foça'yı birbirinden farklı kentler sanabilirdiniz.

Eski Foça, 19. yüzyılın ortalarından bugüne kadar, yerleşik halkının demografik yapısı tam beş kere, neredeyse tepeden tırnağa, değişmiş bir kasabadır. Bu yaklaşık yüz yetmiş yıllık zaman diliminde, her otuz beş yılda bir demografik yapının değişmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu o dönemde aynı coğrafyanın başka yerlerinde gördüğümüzün çok üzerinde bir sıklıktır. Hatta gerçek tablo bu kaba hesaptan daha şaşırtıcıdır: 1950'lerden sonra yaşanan ekonomi temelli iç göç ağırlıklı son demografik değişim dalgası dışındaki tüm dönüşümler 1870 ile 1920'lerin ortası arasında gerçekleşmiştir. 1870 sonrası, 1914, 1919, 1920'lerin ortası ve 1950 sonrası gerçekleşen bu dönü-

şümlerden üç tanesi görüldüğü gibi neredeyse ardışıktır ve birbirleriyle iç içe geçmiş diyebileceğimiz süreçlerin sonucudur. 1870 ve 1950 demografik yapıyı büyüme yönlü değiştirirken, 1914, 1919 ve 1920 yıkım ve küçülme dönemleri olmuştur. Bu çok yakın dönüşümlerin izlerini Eski Foça'nın her köşesinde, insanların yaşamlarında ve tarihin bıraktığı başkaca izlerde hâlâ görmek mümkündür.

İşte bu sıra dışı geçmişi hatırlamak, yorumlamak ve bunu daha geniş bir perspektifle insanlık tarihinin içinde anlamlı bir yere oturtmak adına sizi bugün Foça ilçesinin en büyük yerleşim yeri olan ve belki de hiç görmediğiniz bu kasabada kısa bir yolculuğa çıkarmak istiyorum. Umuyorum ki bu yolculuk, hem Eski Foça'nın yakın tarihine, hem Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecine ve hem de modern çağ göçleri üzerinden insanlık tarihine bakışımıza katkı sağlayacaktır. Bu yolculuğun ilk durağı tüm dünyayı kasıp kavuran pandeminin etkilerinin azalmaya başladığı 2021 yazı, yani kitabın yazıldığı “şimdiki zaman”. Girişte değineceğim bu husustan sonra yüz yılı aşkın bir süre geriye gideceğiz. İlk kısımda 20. yüzyılın şafağına, yani 1900'lerin başında yukarıda bahsi geçen dinamik ve büyüyen Eski Foça'daki gündelik hayata, ekonomik yapıya ve bugünden çok farklı dinamikleri olan bir gerçekliğe bakacağız. O gerçekliğin 1820'lere uzanan tarihsel köklerini de burada tartışacağız.

İkinci kısımda ise bu kitabın temel konusu olan büyük dönüşümün üç ardışık dönemi olacak. Burada 1910'lardan 1920'lere kadar olan tarihsel kesite bakacağız. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte Eski Foça'da yaşananları hatırlatmaya ve geçmişin kaybolan parçalarını bir araya getirmeye çalışacağız. Bu, Eski Foça özelinde, Cihan Harbi'nden birkaç yıl önce Balkan Savaşları'nı takiben başlayacak ve Cihan Harbi bittikten sonra da bir müddet devam ederek 1920'lerde sona erecek bir dönüşüm hikayesi olacaktır. Bir taraftan tarihsel olguları ortaya koyacak, diğer taraftan da eldeki akademik literatürün imkânlarını kullanarak geçmişte olanları yorumlayacak, sebepleri ve sonuçları tartışacağım.